Hıristiyanlıkta Logos Doktrini

Muhammet TARAKÇI*

The Doctrine of Logos in Christianity

Citation/©: Tarakçı, Muhammet, (2011). The Doctrine of Logos in Christianity, Milel ve Nihal, 8 (1), 201-224.

Abstract: After doctrine of Logos had been discussed by Heraclitus, Plato, Stoics, Philo and Jewish philosophers, it is transferred to the theology and philosophy of Christianity via the Gospel of John. In this article, first, some brief information about historical background of the doctrine has been given. Then, the beings that have been existed before the universe created (Eternal Messiah, Holy Spirit and Logos) in the New Testament were also examined. In this paper, the ideas of early time Christian theologians about the doctrine of Logos and its relation between the trinity also have been shown by classifying their opinions. In conclusion, our findings are presented as a summary and some assessments have been done on the relations of philosophy and theology in Christianity in terms of the doctrine of Logos.

Key Words: Logos, the Son of God, the Gospel of John, Holy Spirit, trinity..

Atıf/©: Tarakçı, Muhammet, (2011). Hıristiyanlıkta Logos Doktrini, Milel ve Nihal, 8 (1), 201-224.

* Doç. Dr., Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi ABD [mtarakci@uludag.edu.tr].

Öz : Logos doktrini, Herakleitos, Platon, Stoacılar, Philo ve Yahudi felsefesinde ele alınıp tartışıldıktan sonra, Yuhanna İncili vasıtasıyla Hıristiyan teolojisi ve felsefesine de nüfuz etmiştir. Bu makale, Logos doktrininin tarihi gelişimini kısa bir ön bilgi olarak verdikten sonra, Yeni Ahit'te âlem yaratılmadan önce var oldukları kabul edilen varlıklar (ezelî Mesih, Ruh, Logos) hakkındaki görüşleri ele almaktadır. Makalede ayrıca ilk dönem Hıristiyan yazarların Logos doktrini hakkındaki farklı görüşleri, teslis doktriniyle bağlantılı bir şekilde tasnif edilerek verilmektedir. Sonuç kısmında bulgular kısa bir özet halinde sunulmakta ve Logos doktrini ekseninde Hıristiyanlıkta felsefe-teoloji ilişkileri hakkında değerlendirmeler yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Logos, Tanrı Oğlu, Yuhanna İncili, Kutsal Ruh, teslis.

A) Giriş

Bir din olarak Hıristiyanlığın ayırt edici özelliklerinden biri, felsefeyle yakın ve içten temasıdır. Pek çok Hıristiyan dogması, öğretisi ve uygulaması, Hıristiyanlığın ortaya çıktığı ve geliştiği ortamda etkili olan felsefî görüş ve akımlardan etkilenmiştir. Bu gerçeği ortaya koyan açık örneklerden biri de Hıristiyanlıktaki Logos doktrinidir. Grek felsefesinden başlayarak Yahudi düşüncesine kadar tarih boyunca pek çok dinî ve felsefî sistemde görülen Logos doktrini, Hıristiyanlıkta hem İsa'nın tanrılaştırılmasına gidilen süreçte, hem de Hıristiyan vahyini açıklama teşebbüslerinde elverişli bir felsefî argüman olarak Hıristiyan yazarlar tarafından kullanılmıştır. Bu makalede Logos doktrininin tarihsel gelişimi hakkında kısa bir bilgi verildikten sonra, Yeni Ahit'te ve ilk dönem Hıristiyan yazarlar arasında meselenin nasıl ele alındığı, yaklaşım farklılıklarına da işaret edilerek, gösterilmeye çalışılacaktır.

Logos kelimesi Grekçede "hesap etme", "söylenti", "rivayet", "açıklama", "akıl", "deyiş", "terim", "söz/kelam" gibi değişik anlamlarda kullanılmaktadır.[1] Teolojik açıdan bakıldığında, bu kelimenin "Tanrı'nın Logosu/Tanrı'nın Kelamı" şeklinde tamlama halindeki kullanımı ön plana çıkmaktadır.

Yahudilik ve Hıristiyanlık öncesinde antik pagan dünyasında *Logos* fikrini dinî anlamlarıyla en ileri ve en derin bir şekilde Stoacı düşünürlerin ele aldığı kabul edilmektedir. Grek filozofları da

[1] D. M. Crossan, "Logos", *New Catholic Encyclopedia, Second Edition*, ed. Thomas Carson & Joann Cerrito, Detroit: Thomson & Gale, 2003, c. 8, s. 758.

Logos'tan bahsetmiş olsalar da, onlar bu kelimeye Stoacılar kadar derin bir dinî anlam yüklememişlerdir.[2] Stoacılar; Platon'un idealar dünyasına karşı, bütün varlıkların bir cisminin olması gerektiğini savunmuşlardır. Bununla birlikte, onlar varlık dünyasında pasif ve aktif ilke arasında ayırım gözetmişlerdir. Pasif ilke; ham ve şekil verilmemiş, karakteri ve niteliği olmayan maddedir. Aktif ilke ise, bu ham maddeye form kazandıran ve onu düzenleyen dinamik akıl veya plandır. Stoacılar, bu aktif ilkeyi Logos, Tanrı veya evren ruhu (anima mundi) olarak isimlendirmişlerdir. Logos'u veya Tanrı'yı, evrende içkin bir varlık olarak düşündükleri için, Stoacıları monizm taraftarı olarak görmek mümkündür.[3] Stoacıların kullanımında *Logos*, "âlemin aklî düzeni", "içkin doğal kanun", "varlıklarda gizli halde bulunan hayat verici bir güç", "duyular dünyasının üzerinde işleyen bir güç" anlamlarına gelmekteydi. Bu yaklaşımda *Logos* "Tanrı" olarak tanımlanmakta ve Tanrı'ya izafe edilebilecek her türlü nitelik *Logos* için de kullanılmaktaydı.

Görüldüğü gibi, Stoacılar Logos'u müşahhas ve ayrı bir varlık olarak algılamamaktadırlar. Logos'un ayrı bir varlık olarak görülmesi, İskenderiye'de Yahudi felsefesiyle başlamıştır. İskenderiye'de Helenizm'in etkisi altındaki Yahudi düşünürler, miladi ilk iki asır içinde *Logos* ve *hikmeti* somutlaştırma eğiliminde olmuşlardır. Buna göre *Logos* (ve hikmet) Tanrı ile özdeşleştirilen bir ilke ve güç değil, Tanrı'dan farklı bir varlık, Tanrı Oğlu halini almıştır. Başka bir deyişle, Stoacıların kullandığı "Tanrı Logos" ifadesi bırakılmış, onun yerine "Tanrı'nın Logosu" tercih edilmiştir. Yahudi filozofların Logos'u somutlaştırma yönünde bir eğilim içinde olmalarının en önemli etkeni, Tanah'ta Tanrı Sözü'nün (dābār) evre-

---

[2] Jean Pépin, "Logos", *Encyclopedia of Religion, Second Edition,* ed. Lindsay Jones, Detroit: Thomson & Gale, 2005, c. 8, s. 5501; Antonia Tripolitis, *Religions of the Hellenistic-Roman Age*, Michigan: William B. Eerdmans Publishing Company, 2002, ss. 37-38. Ayrıca bk. Ernst von Aster, *İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi,* İstanbul: İm Yayın Tasarım, 2005, ss. 94-95, 289. Herakleitos'un evrende hâkim olan tanrısal akıl olarak tanımladığı Logos hakkındaki görüşleri için bk. Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi,* İstanbul: Remzi Kitabevi, 1996, s. 26.

[3] J. N. D. Kelly, *Early Christian Doctrines,* New York: Harper & Row, Publishers, 1960, s. 13.

nin yaratılışında, insanların şifa bulmasında etkili bir varlık olarak sunulmasıdır.[4]

Platon felsefesinde, Yüce Tanrı ile maddî âlem arasına birtakım aracı ilahî varlıklar konulmuş; böylece Tanrı'nın aşkınlığına zarar verilmemeye çalışılmıştır. Tanrı'nın altında yer alan bu ilahî varlıklar, maddî âlemin yaratılmasında ve yönetilmesinde etkindirler. Buna karşın, İskenderiyeli Yahudi filozof Philo, aracı ilahî varlıkların Tanrı'nın birliğine zarar vereceğini düşünmüş ve onların yerine aracı güçleri koymuştur. Bu aracı güçler arasında en yücesi ve en önemlisi, yaratılmış tüm mahlûkatın en eskisi ve en evrenseli olan Logos'tur.[5]

Philo'nun diğer pek çok değerlendirmeleri gibi, Logos hakkındaki düşüncesi de Tanah ve Grek felsefesinin bileşiminden oluşmaktadır. O öncelikle Tanah'taki Tanrı Kelamı (dābār) ile, Herakleitos'un ve Stoacıların Logos doktrinlerini ve Platon'un idealar düşüncesini birleştirmiştir. Bu sentezde, Platon'un idealar dünyası, Logos şeklinde tezahür etmiştir. Platon'a göre, görülen ve hissedilen âlem, idealar dünyasının bir imajıdır.[6] Tevrat'ta ise, insanın, Tanrı'nın "imaj"ına uygun olarak yaratıldığı açıklanmaktadır.[7] Philo, bu Tevrat cümlesini, insanın "Tanrı İmajı'nın bir imajı" olduğu şeklinde yorumlamış ve Tanrı İmajı'nı Logos olarak tanımlamıştır:

"Tanrı İmajı, bütün âlemin kendisi aracılığıyla yaratıldığı Logos'tur."[8]

"Tanrısal Logos, herhangi bir görünür şekle sahip değildir … bizzat Tanrı'nın İmajı'dır. Tüm âlemde zihnin objesi olan varlıklar

---

4 "Çünkü Rabb'in sözü (dābār) doğrudur, Her işi sadakatle yapar… Gökler Rabb'in sözüyle (dābār), gök cisimleri ağzından çıkan solukla yaratıldı." (Mezmurlar 33:4, 6); "Sözünü (dābār) gönderip iyileştirdi onları, kurtardı ölüm çukurundan." (Mezmurlar 107:20). Ayrıca bk. Mezmurlar 147:15; Bilgelik 18:15.

5 Philo, *Allegorical Interpretation, III,* 175, Philo: *The Works of Philo Complete and Unabridged* içinde, İngilizceye çeviri: C. D. Yonge, Hendrickson Publishers, 1999

6 Crossan, s. 759.

7 Yaratılış 1:26.

8 Philo, *The Special Laws I,* 81, Philo: *The Works of Philo Complete and Unabridged* içinde, İngilizceye çeviri: C. D. Yonge, Hendrickson Publishers, 1999.

arasında en eskisi odur. Gerçekten Var Olan'la arasında hiçbir mesafe yoktur; O'nun en yakınındadır."[9]

Philo'ya göre, Logos, üç varlık aşamasına sahiptir. Bunlardan ikisi âlemin yaratılmasından öncesine, biri de sonrasına aittir. Logos, ilkin, "Tanrı'nın bir düşüncesi" olarak ezelîdir. İkinci aşamada, âlemin yaratılmasından önce, Tanrı, Logos'u cisimsiz (gayr-i cismani) bir varlık olarak yaratmış ve onu âlemin yaratılmasında bir araç veya plan olarak kullanmıştır. Üçüncü aşamada âlem yaratıldıktan sonra, Tanrı, Logos'u âleme yerleştirmiştir. Tanrı, âlemde içkin olan bu Logos'u, âlemin her bir zerresini yönetmek için bir araç olarak kullanmaktadır.[10] Öyle anlaşılmaktadır ki, diğer din ve felsefelerde de örneğini gördüğümüz gibi, Philo da, Tanrı'nın aşkınlığını korumak istemiş ve bu amacına uygun bir Logos doktrini geliştirmiştir. Tanrı, tanımı gereği "mükemmel" olandır. Her türlü eksiklikten münezzehtir. Eğer insanı ve âlemi Tanrı yarattıysa, âlemde ve insanlarda gördüğümüz kötülüklerin kaynağı da O mudur? Tanrı'dan mükemmel olmayan varlıklar mı neş'et/sudur etmiştir? Dinlerin felsefeleri âlemde görülen kötülüklerle Tanrı arasındaki ilişkiyi çözümlemeye çalışır. Mükemmel Olan Yaratıcı ile mükemmel olmayan âlem arasında birtakım ara varlıkların bulunduğu düşünülmektedir. Bu ara varlık/varlıklar değişik felsefî ve dinî geleneklerde "ilk akıl", "monad", "idealar" veya "Logos" şeklinde adlandırılmıştır.[11]

Kısacası, Hıristiyanlığın ortaya çıktığı dönemde, Yahudi düşünürler arasında, âlemin yaratılmasından önce, Tanrı'nın yanı sıra birtakım varlık veya varlıkların bulunduğu yönünde dinî ve felsefî bir tasavvurun bulunduğu anlaşılmaktadır. Hıristiyan yazarlar; Tanrı'nın dışında hikmet ve Logos gibi ezelî varlıkların bulunduğu yönündeki düşünceyi ve bu iki varlığın Tanrı'yla ilişkisini açıklarken, farklı yaklaşımlar sergilemişlerdir.

---

9 Philo, *On Flight and Finding*, s. 101,

10 Wolfson, s. 177.

11 Bk. Kenneth Schenck, *A Brief Guide to Philo*, Louisville: Westminster John Knox Press, 2005, s. 56. Philo'nun Logos ile ilgili görüşleri hakkında geniş bilgi için bk. Dursun Ali Aykıt, *Hıristiyanlığın Öncüsü Olarak İskenderiyeli Philo,* İstanbul: Kitabevi, 2011, ss. 169-190; Kelly, ss. 20-22.

B) Yeni Ahit'te Logos

Genel olarak söylemek gerekirse, Yeni Ahit'te Logos düşüncesi bağlamında Sinoptik İnciller'in, Pavlus'un ve Yuhanna'nın birbirinden farklı üç yaklaşıma sahip oldukları görülmektedir. Pavlus, İsa'nın doğumundan önceki süreçte, ilahî âlemde sadece Tanrı'dan ve ezeli Mesih'ten söz etmiş; ezeli Mesih'i de açıkça ezeli hikmet ile özdeşleştirmiştir. Ancak, onun, ezeli Mesih ile Kutsal Ruh arasında bir özdeşlik kurup kurmadığı açık değildir.

Sinoptik İnciller'den Matta ve Luka, İsa'nın doğumundan ve âlemin yaratılmasından önce ilahî âlemde sadece Tanrı ve Kutsal Ruh'un bulunduğundan söz etmişlerdir. Pavlus'un yaklaşımını değiştirerek ezeli Mesih'i Kutsal Ruh ile özdeşleştiren bu iki İncil, Kutsal Ruh'u da Mesih'in bu dünyaya gelmesinde etkin bir varlık olarak sunmuştur.

Yuhanna İncili'ne göre ise, İsa'nın doğumundan önce ilahî âlemde sadece Tanrı ve Logos bulunmaktadır. Yuhanna, Pavlus'un yaklaşımına yeni bir boyut kazandırmış ve Logos'u, Philo felsefesindeki Logos ve Pavlus'un ezeli Mesih'i ile özdeşleştirmiştir. Yuhanna İncili'nde İsa Mesih'in doğumundan önce var olduğu bilinen Kutsal Ruh'un, Logos'tan farklı olup olmadığı konusunda açık bir ifade bulunmamaktadır.[12]

1) Pavlus

Yahudi apokaliptik literatüründe ezeli bir Mesih'in,[13] bilgelik literatüründe ezeli bir hikmet'in,[14] Helenizm'in etkisi altındaki Yahudilikte ise hem ezeli Mesih'in hem de ezeli hikmet'in varlığından söz edilmektedir. Mesih ve/veya Hikmet âlem yaratılmadan önce gayr-i cismani varlıklar olarak vardı/yaratılmıştı. Yahudi düşünce geleneği içinde ezeli hikmet şeriat ile özdeşleştirildiği halde, ezeli hikmet ve ezeli Mesih birbirleriyle hiçbir zaman özdeşleştirilmemiştir. Bu ikisini özdeşleştirme, Hıristiyan yazarlara özgü bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Pavlus'a göre, ezeli hikmet veya şeriat, ezeli

12 Bk. Wolfson, ss. 177, 183.

13 Enoh 48:3, 6.

14 Sirak 1:4; Bilgelik 7:22; 8:3.

Mesih'tir. Musa'ya Tevrat'ın verilmesi ve İsa'nın doğumu, ezeli hikmetin yeryüzünde gerçekleşen iki vahyidir. Bu vahiylerin ilki taştan tabletler ve kitap halinde, ikincisi ise bir insanın bedeninde gerçekleşmiştir. Pavlus, ezeli Mesih'i, Tanrı'nın "öz Oğlu"[15] ve "bütün varlıkların ilk doğanı"[16] şeklinde tanıtmaktadır. O, ayrıca, Yahudi bilgelik literatüründe hikmet hakkında kullanılan "Tanrı'nın gücünün nefesi" ve "Tanrı'nın iyiliğinin imajı"[17] şeklindeki ifadeleri de ezeli Mesih'e izafe ettikten sonra, Mesih'i açıkça Tanrı'nın hikmetiyle özdeşleştirmektedir.[18]

Pavlus'un yaklaşımı teslis konusunda şöyle bir sonucu da içinde barındırmaktadır. İsa Mesih hayattayken veya ölümden dirildikten sonra, teslisin unsurları Baba, Mesih ve Kutsal Ruh'tur. İsa Mesih doğmadan önce teslisin olup olmadığına ilişkin sorunun cevabını, Pavlus'ta açıkça bulmak mümkün değildir. İsa doğmadan önce de teslisin var olduğunu savunan Hıristiyan yazarlar, ileride de göreceğimiz gibi, ezeli Mesih'i İsa ile, ezeli hikmeti ise Kutsal Ruh ile özdeşleştirerek teslisin unsurlarını belirlemeye çalışmaktadırlar. Hâlbuki Pavlus'a göre, ezeli hikmet, Kutsal Ruh ile değil, İsa Mesih ile özdeştir. Pavlus'un yazılarında Kutsal Ruh'un, İsa Mesih ile özdeş olan bu hikmetten ayrı bir varlık olup olmadığı da belli değildir.[19]

2) Yuhanna

Yuhanna'nın Logos doktrini üç temel üzerine dayanmaktadır. Bunlar, Pavlus'un ezelî Mesih ile ilgili görüşleri, Philo'nun ezeli Logos yaklaşımı ve Tanah'ın ezeli hikmetle ilgili cümleleridir.

Pavlus, İskenderiyeli Philo'nun izinden giderek ezeli hikmet veya Kutsal Ruh ile özdeşleştirdiği bir ezelî Mesih'ten söz etmişti. Yuhanna, Pavlus'un görüşlerini yeniden ele alır ve Pavlus'un kullandığı hikmet veya Kutsal Ruh terimini *Logos* ile değiştirir. Bilindiği üzere, Tevrat'ın ilk cümlesi "Başlangıçta Tanrı göğü ve yeri

15 Romalılar 8:3; Galatyalılar 4:4.
16 Koloseliler 1:15, 17.
17 Bilgelik 7:25, 26.
18 Bk. I.Korintliler 1:24; 2:7; Koloseliler 1:15.
19 Bk. Wolfson, ss. 159-167.

yarattı" şeklindedir. Philo'ya göre, bu cümle, şu an içinde yaşadığımız âlemden değil, soyut, düşünülür bir dünyadan bahsetmektedir. Bu düşünülür dünya, Logos'la özdeştir ve Logos'un mahiyetini oluşturur. O halde, âlem yaratılmadan önce, yani "başlangıçta", düşünülür dünyayı içinde barındıran Logos yaratılmıştır. Yuhanna, bu durumu "Başlangıçta Logos vardı." diyerek ifade etmiştir. Yuhanna'nın ifadesi "Başlangıçta *Logos* var edildi/yaratıldı." şeklinde de anlaşılmaya müsaittir.[20]

Yuhanna İncili'nin ilk onsekiz cümlesinden oluşan giriş kısmı, ezeli Mesih'i Logos olarak tanıtır. Bu İncil'in daha sonraki kısımlarında da "Logos" kelimesi geçmektedir; ancak burada "Logos", "bir insanın sözü" veya "Tanrı'nın mesajı" anlamlarında kullanılmaktadır. Konumuz açısından önem arz eden Yuhanna İncili'nin giriş kısmında, Kutsal Ruh'tan hiç bahsedilmemesi dikkat çekicidir. Sinoptik İnciller'de olduğu gibi, Yuhanna İncili'nde de Kutsal Ruh ilk olarak İsa Mesih'in vaftizi olayında ortaya çıkmaktadır.[21] Buradaki bağlamdan Kutsal Ruh'un, Logos'tan farklı bir varlık olduğu sonucunu çıkarmak mümkün olsa da, Yuhanna İncili'nin hiçbir yerinde Logos ve Kutsal Ruh'un ayrı varlıklar olduğuna dair açık ifadeler bulunmamaktadır. Bu nedenle, Yuhanna İncili, daha sonraki yüzyıllarda hem Kutsal Ruh ile Logos'u özdeşleştiren Hıristiyan yazarlar hem de bu ikisini ayrıştıran yazarlar açısından bir sorun teşkil etmemiştir.

Yuhanna İncili'nde Baba, Mesih ve Kutsal Ruh'tan oluşan bir teslisten söz edilmektedir. Ancak bu teslis İsa Mesih'in doğumu ve dirilmesi sonrasında tesis edilmiştir. İsa Mesih'in doğumundan önce teslis var mıydı? İsa'nın doğumundan önce teslis, Baba, Logos ve Kutsal Ruh'tan mı oluşmaktaydı? Yuhanna İncili'nde bu sorulara açık ve net cevap verilmemektedir.[22]

Yuhanna, İncili'nin dışında Yeni Ahit külliyatı içinde yer alan birinci mektubunda ve Vahiy kitabında da Logos'tan söz etmektedir. Birinci mektubunda, Logos'la ilgili, "*Yaşam Sözü'yle (Logos)*

[20] Wolfson, s. 178.
[21] Yuhanna 1:32.
[22] Wolfson, s. 181.

ilgili olarak başlangıçtan beri var olanı, işittiğimizi, gözlerimizle gördüğümüzü, seyredip ellerimizle dokunduğumuzu duyuruyoruz"[23] şeklindeki ifadelerinde, aslında konumuz açısından önem taşıyan bir anlam görünmemektedir. Bu mektubun Yuhanna'ya aidiyeti de şüphelidir; ancak ona ait olduğu kabul edilse bile, muhtemelen Logos doktrininin tam olarak geliştirildiği Yuhanna İncili'nden (1:1, 14) önce yazıldığını varsaymak gerekmektedir.[24]

Yuhanna, son olarak, Vahiy kitabındaki şu ifadelerle, Logos'tan sanki somut bir varlıkmış gibi söz etmektedir: "Bundan sonra göğün açılmış olduğunu, beyaz bir atın orada durduğunu gördüm. Binicisinin adı Sadık ve Gerçek'tir. Adaletle yargılar, savaşır. Gözleri alev alev yanan ateş gibidir. Başında çok sayıda taç var. Üzerinde kendisinden başka kimsenin bilmediği bir ad yazılıdır. Kana batırılmış bir kaftan giymişti. *Tanrı'nın Sözü* (Logos) adıyla anılır."[25]

C) İlk Dönem Hıristiyan Yazarlarda Logos

Hıristiyanlıktaki Logos doktrini önceki felsefelerden ödünç alınıp geliştirilmiş bir düşüncedir. Hıristiyanlık, pagan felsefelerin hâkim olduğu coğrafyalara bu doktrin sayesinde girmiş ve kendini kabul ettirmiştir. İlk dönem Hıristiyan apolojistlerin, Logos doktrinine sahip olan diğer din mensuplarının ve hatta paganların bile kurtuluşa erişeceklerini söylemeleri bu gerçeğin bir ifadesidir: "Logos'la {uyum içinde} yaşayan kişi, ateist olsa bile, aslında Hıristiyandır. Velev ki bu kişi, Sokrates, Heraklitos gibi Grekler arasında yaşayan; İbrahim, Ananias, Azarias, Misael, İlyas ve daha pek çokları gibi barbarlar arasında yaşayan bir kimse olsa bile."[26]

Stoacıların iddia ettiği gibi, Logos, Tanrı'yla özdeş midir? İlk dönem kilise yazarlarının bazıları, Logos'u ikinci bir tanrı olduğunu ima edecek ifadeler kullanmışlardır: "Söylendiği gibi, âlemin

---

23 1.Yuhanna 1:1.

24 A. E. Willingale, "Logos", *The New Bible Dictionary*, London: The Inter-Varsity Fellowship, 1962, c. 2, s. 745.

25 Vahiy 19:11-13.

26 Justin Martyr, *First Apology*, 46, http://www.newadvent.org/fathers/0126.htm (19.04.2012).

Yaratıcısı'nın altında başka bir tanrı ve rab vardır."[27] Söz gelimi, Origen Logos'u "ikinci tanrı" diye adlandırmıştır.[28] Daha önce, İskenderiyeli Philo'nun da Logos'u ikinci ve ayrı bir tanrı olarak kabul ettiği bilinmektedir.[29]

Felsefede zamanın genellikle âlem ile birlikte var olduğu kabul edildiğinden, âlem yaratılmadan önceki varlık/varlıkların ezelî olduğu düşünülür. İlk dönem Hıristiyan yazarları, âlem yaratılmadan önce (ve dolayısıyla ezelî olarak) var olan varlıklar konusunda farklı görüşlerle karşımıza çıkmaktadırlar. Kimi Hıristiyan yazarlar âlemin yaratılmasından önce Tanrı ve Ruh'un, kimisi Tanrı ve Hikmet'in kimisi de Tanrı ve Mesih'in bulunduğunu açıklamaktadır. Buna karşın ezelî varlıkları Tanrı, Tanrı'nın Oğlu (Mesih) ve Ruh olarak üçe çıkaran Hıristiyan yazarlar da bulunmaktadır. Buradaki sorun, İsa Mesih'in âlem yaratılmadan önce var olup olmadığı meselesinden kaynaklanmaktadır. İsa Mesih, ezelden beri tanrı mıydı? Meryem'in rahmine bir tanrı olarak mı düştü? Doğumundan çarmıha gerildiği zamana kadar bir tanrı olarak mı yaşadı? Yoksa Mesih'in tanrılığı, ölümden dirilmesiyle birlikte mi gerçekleşti/ortaya çıktı? Bu sorulara verilen cevaplar, dolaylı olarak teslisin ne zaman oluştuğu sorusuna verilen cevapları da etkilemektedir. Ezelde Tanrı ve Ruh'un bulunduğunu savunan Hıristiyan yazarlara göre, Mesih'in tanrılaşması ölümden dirildikten sonra gerçekleşmiştir. Dolayısıyla, Mesih'in dirilmesi anına kadar teslisten söz etmek veya teslisin ezelî olduğunu söylemek mümkün değildir. Tanrı'nın yanı sıra Ruh'un ve İsa Mesih'in de âlem yaratılmadan önce var olduğunu savunan Hıristiyan yazarlar ise, teslisin ezeliliği konusunda ısrar etmektedirler.

1) Teslisin Ezeli Olmadığını Savunanlar

İlk dönem kilise yazarları arasında Logos'u Kutsal Ruh (veya ezeli Mesih) ile özdeşleştiren Antakya episkoposu Ignatius (ö. 110 civa-

[27] Justin Martyr, *Dialogue with Trypho*, s. 56. http://www.newadvent.org/fathers/01285.htm (19.04.2012).

[28] Origen, *Contra Celsum*, 5:39, İngilizce'ye çeviren: Henry Chadwick, Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

[29] Philo, *Questions and Answers on Genesis*, II, s. 62.

rında) ve Roma Episkoposu Clement (ö. 101?) gibi teologlar bulunmaktadır. Bu teologların yaklaşımlarına göre, ezelde Tanrı ve Kutsal Ruh vardı. Logos'un İsa Mesih ile ilişkilendirilmesi, Mesih'in doğumundan sonra gerçekleşmiştir. Dolayısıyla, Hıristiyanlığın en temel dogması olan teslis, ancak Mesih'in doğumuyla tamamlanmış olmaktadır. Bu düşünce, İsa'nın doğumundan önce, ezeli bir Mesih'ten hiç bahsetmeyen, bunun yerine ezelde sadece Tanrı'nın ve Kutsal Ruh'un bulunduğunu açıklayan Matta ve Markos İncilleriyle aynı hususa işaret etmektedir. Ayrıca bu yaklaşım tarzının, ezelde sadece Tanrı'nın ve ezeli Mesih'in bulunduğunu söyleyen; ancak ezeli Mesih'i Tanrı'nın hikmetiyle özdeşleştiren Pavlus'un düşünceleriyle de bir noktaya kadar paralellik arz ettiğini söylemek mümkündür.

Roma episkoposu Clement, Birinci Mektubu'nda Mesih hakkında şöyle demektedir: "Mesih'e iman, bütün bunları bize teyit etmektedir. Zira O (Mesih), Kutsal Ruh aracılığıyla bize bunu söylemiştir…"[30]

Clement devamında Mezmurlar'dan (34:11-17; 32:10) alıntı yapmaktadır. Cümlenin sonraki kısımlarından da anlaşıldığına göre, Clement, Mesih ile bu dünya hayatındaki yaşamıyla İsa'yı kastetmektedir. Dolayısıyla Clement, İsa doğmadan önce, Kutsal Ruh formu altında Mesih'in varlığını ima etmektedir. Bu dünyada yaşayan İsa, Kutsal Ruh (veya ezeli Mesih) aracılığıyla insanlara hitap etmiştir. Clement'e izafe edilen ancak ona ait olup olmadığı tartışmalı olan İkinci Mektup'ta ise, İsa'nın ilkin "Ruh" olduğunu, sonra bedenleştiğini açıklanmaktadır.[31] *Shepherd of Hermas* adlı ilk dönem kilise tarihinde oldukça itibar gören eserde de, "Ruh, Tanrı'nın Oğlu'dur"[32] denilerek, Kutsal Ruh ile Oğul daha açık bir ifadeyle özdeşleştirilir ve Ruh'un kutsal, ezeli ve her şeyi yaratan varlık olduğu açıklanır. Bu Ruh, Tanrı'nın seçtiği kişide [İsa Me-

30 Clement, *First Epistle,* 22:1, http://www.ccel.org/ccel/schaff/anf01.ii.ii.xxii.html (22.04.2012).

31 Clement, *Second Epistle,* 9:5, http://www.earlychristianwritings.com/text/2clement-hoole.html (24.04.2012).

32 Shepherd of Hermas, 9:1, http://www.earlychristianwritings.com/text/shepherd.html (27.04.2012).

sih'te] bedenleşmiştir.[33] Tanrı'nın Oğlu, bütün varlıklardan daha öncedir ve yaratma işinde Tanrı'ya danışmanlık yapmıştır.[34]

Benzer bir görüşü savunan diğer bir Hıristiyan yazar Ignatius'tur. Onun düşüncesinde Tanrı, kendisini, Oğlu İsa Mesih aracılığıyla izhar etmiştir. İsa Mesih, sessizlikten ortaya çıkan Tanrı Kelamı'dır (Logos).[35] Teslisin unsurlarını "Baba, Oğul ve Ruh" olarak sayan Ignatius, Oğul ile, bedenleşmiş, bu dünya hayatında doğmuş olan İsa'yı kastetmektedir.[36] Ignatius'un açıklamalarından Kutsal Ruh ve Logos'la özdeşleştirilen ezeli bir Mesih fikrine ulaşmak mümkündür. O halde, ezelde var olduğu düşünülen iki varlık bulunmaktadır: Tanrı ile Kutsal Ruh (Logos veya ezeli Mesih). Dolayısıyla, İsa Mesih doğmadan önce teslisin unsurları tam olarak teşekkül etmemiştir, yani teslis ezeli değildir.[37]

2) Teslisin Ezeli Olduğunu Savunanlar

İlk dönem kilise geleneği içinde Hıristiyan apolojistler, Logos'u Tanrısal akıl ile açıklamaya çalışmışlardır. Tanrı'nın bir akla sahip olmadığı düşünülemez. Tanrı, akıl sahibi olduğuna göre, daima bir Logos'a da sahiptir. Bu Logos, bir yandan ilahî bir şuur, diğer yandan ise, âlem için gerekli olan güç, idea veya enerjidir. İlk haliyle Logos, Tanrı'dan ayrı değil; O'nun özünde mündemiçtir. Tanrı, âlemi yaratmak için, Logos'u kendinden çıkarmıştır/üretmiştir/doğurmuştur. Logos'un Tanrı'dan çıkması, Tanrı'nın iradesiyle ve O'nun özünden meydana gelmiştir. Böylece Logos, Tanrı'dan ayrı olarak, kendine ait bir cevhere (*hypostasis*) sahip olmuştur. Müstakil bir varlık haline gelen Logos için bazı temel

---

33 Shepherd of Hermas, 5:6.

34 Shepherd of Hermas, 9:12. Clement'in konuyla ilgili görüşlerinin ayrıntılı bir analizi için bk. H. A. Wolfson, "Clement of Alexandria on the Generation of the Logos", *Church History*, 20/2 (1951), s. 72-81; M. J. Edwards, "Clement of Alexandria and His Doctrine of the Logos", *Vigiliae Christianae*, 54/2 (2000), ss. 159-177.

35 Ignatius, *Ignatius to the Magnesians,* 8:2; Kirsopp Lake (çev.): *The Apostolic Fathers I* içinde, Cambridge: Harvard University Press, 1965.

36 Bk. Ignatius, *Ignatius to the Magnesians,* 13:1-2.

37 Bk. Wolfson, 186. Ayrıca bk. Piotr Ashwin-Siejkowski, The Apostles' Creed: The Apostles' Creed and Its Early Christian Context, London: T&T Clark International, 2009, s. 93.

özellikler belirlemek mümkündür. İlk olarak, Logos, özü/doğası itibariyle, Tanrı ile aynıdır. Dolasıyla, ulûhiyet doğasını Tanrı ile paylaşması nedeniyle, Logos da gerçek bir Tanrı'dır. İkincisi, ayrı bir varlık haline geldiği andan itibaren, Logos'un kendine özgü bir şahsı vardır. Şahıs bakımından Baba'dan ayrı olduğu için, Logos ikinci bir Tanrı'dır. Logos'un Tanrı'dan ayrılması, sonradan gerçekleştiğine göre, bu aşamanın bir başlangıcı vardır. Tertullian bunu "Baba'nın, Oğul'a sahip olmadığı bir an vardı." diye özetlemektedir.[38] Başka bir deyişle, Tanrı öncesizdir/ezelidir. Hâlbuki Logos'un bir başlangıcı vardır. Bu açıdan bakıldığında, Logos, yaratılmış, doğmuş bir Tanrı'dır ve hiyerarşik olarak (Baba) Tanrı'dan daha aşağıdadır. Logos'un ikinci derecede olması, doğası açısından değil, menşei bakımındandır. Tanrı'dan çıkan/sudur eden bir varlık olması nedeniyle, tüm varlıklar arasında Logos'un yeri ayrıdır. O, Tanrı Oğlu'dur. Bir başlangıca sahip olduğu için, Logos'un, yaratılmış âlemde eylemde bulunması, konuşması ve görünmesi mümkündür.[39]

Logos ve Kutsal Ruh'un ezelden beri iki ayrı varlık olduğunu söyleyerek teslisin ezeli olduğunu savunan Hıristiyan teologlar da, kendi aralarında iki guruba ayrılmaktadır. Bu iki gurubu ayrılma nedeni, Logos'un iki aşamada mı yoksa tek aşamada mı ortaya çıktığı sorununa verdikleri cevapta yatmaktadır.

a) Logos'un iki varlık aşamasına sahip olduğunu savunanlar

Justin Martyr (ö. 165) ile başlayıp İskenderiyeli Clement'e (ö. 220?) kadar Grek kilise babalarının yanı sıra, Latin kilise babalarından Lactantius (ö. 320 civarında), İskenderiyeli Philo'nun izinden giderek, ezeli Logos'un iki aşamada ortaya çıktığını kabul etmişlerdir. Bu teologlar, Yuhanna İncili'nde açıklanan Logos ile Philo'nun bahsettiği Logos'u özdeşleştirmişlerdir.[40]

---

38 Tertullian, *Against Hermogenes*, 3, http://www.newadvent.org/fathers/0313.htm (19.04.2012).

39 Bk. Adolph Harnack, *History of Dogma,* London: Williams & Norgate, 1896, c. 2, s. 210-212.

40 Wolfson, s. 192.

Justin Martyr, Tanrı'nın Oğlu, Logos ve Mesih kelimelerini eş anlamlı olarak kullanmaktadır: "Ve kendi Oğlu (ki Oğul olarak adlandırmaya lâyık yegâne varlık odur), [yaratma] işlerinden önce kendisiyle birlikte olan ve ortaya çıkan/doğan (was begotten) Logos… Mesih olarak adlandırılır." [41]

Buna göre, Logos, ezelî olarak Tanrı'yla birlikteydi ve daha sonra Tanrı âlem yaratılmadan önce onu ortaya çıkarmıştır. Logos'un sonradan ortaya çıkması Tanah'taki "*Rab yaratma işine başladığında ilk beni yarattı"*[42] şeklindeki cümleye de dayandırılmaktadır. Justin, bu cümleyi şöyle açıklar: "Süleyman'ın 'hikmet' olarak isimlendirdiği [Logos], bütün varlıklardan önce, bir başlangıç ve Tanrı'nın bir çocuğu olarak ortaya çıkmıştır."[43] Yine Justin'e göre, "Tanrı, bütün mahlûkattan önce bir Başlangıç yarattı. Bu Başlangıç, Tanrı'dan çıkan belli bir aklî güçtür ve Kutsal Ruh, Tanrı'nın İzzeti, Oğul, hikmet, melek, Tanrı, Rab ve Logos diye adlandırılır."[44]

Benzer bir yaklaşıma sahip Athenagoras (ö. 190) da, âlemin, Tanrı'nın Logos'u aracılığıyla yaratıldığını; Hıristiyanların Logos'a aynı zamanda Tanrı Oğlu dediklerini ifade etmektedir. Ona göre, Tanrı Oğlu, düşünce (idea) ve eylem bakımından Baba'nın Logosu'dur. Tanrı Oğlu (veya Logos), Baba'nın ilk ürünüdür; ancak onun, menşei itibariyle ayrı bir varlık olduğu düşünülmemelidir. Ezeli olarak bir düşünce (idea) halinde Tanrı'da bulunan Logos, daha sonra, maddî varlıkların bir ideası ve enerji veren gücü olarak, Tanrı'nın ilk ürünü şeklinde ortaya çıkmıştır.[45] Dolayısıyla, Logos, salt bir idea olarak Tanrı'da ezelîdir; ancak âlem yaratılmadan önce, maddî tüm varlıkların yaratılmasına aracılık etmek üzere sonradan haricî bir varlık olarak ortaya çıkmıştır.

Logos'un iki varlık aşamasına sahip olduğunu savunan diğer bir Grek kilise babası Hippolytus'tur (ö. 235). Ona göre, Tanrı

41 Justin Martyr, *Second Apology,* s. 6, http://www.newadvent.org/fathers/0127.htm (28.04.2012).

42 Özdeyişler 8:22.

43 Justin Martyr, *Dialogue with Trypho,* s. 62.

44 Justin Martyr, *Dialogue with Trypho*,s. 61.

45 Athenagoras, *A Plea for the Christians*, s.10, http://www.newadvent.org/fathers/0205.htm (28.04.2012).

ezelîdir; ezelde ona eş, onunla birlikte bulunan hiçbir varlık yoktur. Tanrı, ezelde tek başına varlığını sürdürürken bile, kendi içinde çokluk içinde bulunuyordu; zira Tanrı'nın akıldan, hikmetten, kudretten ve düşünceden yoksun olduğu söylenemez. Bütün bu şeyler, ezelden itibaren Tanrı'da bulunmaktaydı. Logos'un ilk aşaması işte budur: Logos, ezelî olarak Tanrı'dadır. Daha sonra Logos'un ikinci varlık aşaması gelir: Tanrı istediğinde ve istediği şekilde, Logos'unu belirlediği zamanda ortaya çıkarmış ve Logos'la bütün varlıkları yaratmıştır. Hippolytus, Logos'un bu ikinci varlık aşamasını, Tanrı'dan doğması şeklinde isimlendirmektedir. Logos'un ortaya çıkmasıyla, ezelde Tanrı'nın yanında başka bir varlık meydana gelmiştir.[46]

Grek kilise babaları yanı sıra, az da olsa Latin kilise babaları arasında da, Logos'un iki varlık aşamasına sahip olduğunu savunan teologlar bulunmaktadır. Tertullian (ö. 225 civarında) bu görüşü güçlü bir şekilde dile getirenlerden biridir. Onun görüşleri pek çok noktada Hippolytus'la paralellik gösterir. Varlıklar yaratılmadan önce Tanrı yalnızdı. Kendi içinde ve kendisi içindi. Onun *dışında* haricî hiçbir varlık yoktu. Bununla birlikte, Tanrı, akıl sahibi bir varlık olduğuna göre, O'nda Aklın olduğu yadsınamaz. Bu Akıl, Greklerde Logos, Hıristiyanlar arasında ise Kelam olarak isimlendirilir. Yuhanna İncili'nde "Başlangıçta Kelam vardı"[47] denilmesinin nedeni budur. Aklın, Sözün veya Logos'un ezelden beri Tanrı ile birlikte ve O'nun içinde bulunduğunu, insan kendi tecrübesinden de anlayabilir. İnsan bir şey düşündüğünde, zihninde bunu konuşur, yani kelam vardır. Bir şeyi idrak ettiğinde, Akıl vardır, demektir. Bu açıdan bakıldığında, Kelam (veya Logos), insanın ikinci şahsı gibidir. Düşünürken, onunla konuşur; konuşurken onunla düşünce üretir. Dolayısıyla, söz, insandan farklı bir şeydir. Bunun gibi, âlem yaratılmadan önce, Tanrı yalnız değildi; zira O'nda hem Akıl, hem de Aklında içkin olarak Söz bulunmak-

46 Hippolytus, *Against Noetus*, s. 10, http://www.newadvent.org/fathers/0521.htm (28.04.2012).

47 Yuhanna 1:1.

taydı.[48] Tanrı âlemi ve varlıkları yaratmaya karar verdiğinde, önce kendisinde bulunan Söz'ü ortaya çıkarmıştır.[49] Dolayısıyla, Söz'ün (Logos'un) veya Oğul'un haricî bir varlık olarak ortaya çıkışı, âlemin yaratılmasından önce gerçekleşmiştir.

Bu noktada, Tertullian'ın, Tanrı, Rab, Baba ve Yargıç kavramları arasında yaptığı ayırım dikkat çekicidir. Tanrı, ezelden beri Tanrı'dır. Ancak O'nun Rab olarak adlandırılması ancak âlemin ve kendisini Rab olarak tanıyacak varlıkların yaratılmasından sonra gerçekleşmiştir. Tertullian, bunu Tevrat'ın ilk bölümlerine atıfla açıklamaktadır. "Başlangıçta Tanrı göğü ve yeri yarattı" cümlesinde olduğu gibi, Tevrat'ın ilk cümlelerinde sadece Tanrı ismi kullanılır. Bu kısımda ayrıca "Tanrı dedi", "Tanrı yarattı", "Tanrı gördü" gibi ifadeler bulunmaktadır. Âlemin ve varlıkların yaratılmasından sonra ise, "Rab Tanrı" ifadesine yer verilmeye başlanmıştır. O halde, Tanrı'nın tanrılığı başka, rabliği başkadır. Bunun gibi, Tanrı'nın Baba veya yargıç olarak adlandırılması da, ancak Oğul'un hâricî bir varlık olarak ortaya çıkmasından ve günahın işlenmesinden sonradır. Oğul'dan önce Tanrı, Baba değildir; günah işlenmeden önce de yargıç değildir. Başka bir deyişle, günahın ve Oğul'un olmadığı bir zaman vardır.[50]

---

48 Tertullian, *Against Praxeas*, s. 5, http://www.newadvent.org/fathers/0317.htm (28.04.2012).

49 Tertullian, *Against Praxeas*, s. 6.

50 Tertullian, *Against Hermogenes,* s. 3. Tertullian'ın "Oğul'un olmadığı bir zaman vardı." cümlesi, konuya aşina olanların zihninde hemen Arius'un benzer bir görüşünü uyandıracaktır. Arius'a göre, Logos (Kelam) yaratılışın aracısı olduğu için, insandan üstündür. Bir bakıma bütün diğer varlıkların yaratıcısı olması dolayısıyla, ona "Tanrı" denilebilir. Logos, Tanrı Oğlu'dur ve bu açıdan bakıldığında hiyerarşik olarak Baba'dan aşağıdadır. Tanrı'dan çıktığına/doğduğuna göre, bir yönüyle Logos da yaratılmıştır ve ezeli değildir. Logos, var olmayan şeylerden (yoktan?) yaratılmıştır. Âlemden ve zaman mefhumundan önce yaratılmasına rağmen, yine de Logos'un olmadığı bir an bulunmaktadır (Bk. J. W. C. Wand, *A History of the Early Church to A.D. 500,* London: Methuen & Co. Ltd., 1957, s. 150 vd.). İznik Konsili, "Oğul'un olmadığı bir zaman vardı." veya "Doğmadan önce, Oğul yoktu." diyenlerin görüşlerini reddetmiş ve Arius'u aforoz etmiştir. İznik Konsili'nin kararı ile, Tertullian'ın veya Logos'un iki varlık aşamasına sahip olduğunu söyleyenlerin görüşlerinin de aforoz edildiği düşünülmemelidir. Zira Tertullian ve diğerleri, Oğul'un hâricî bir varlık olarak sonradan ortaya çıktığını söylerken, onun Tanrı'da ezeli olarak bulunduğunu

Logos'un, biri Tanrı'da içkin, diğeri hâricî bir varlık olarak iki varlık aşamasına sahip olduğunu savunan Hıristiyan teologlar, Yuhanna İncili'nin açılışında yer alan "Başlangıçta Logos (Söz) vardı." cümlesinin ilk aşamaya mı, ikinci aşamaya mı işaret ettiği konusunda görüş birliği içinde değildirler. Söz gelimi, Yuhanna İncili'ndeki ifade, Theophilus'a göre ilk aşamaya, Tertullian'a göre ise, ikinci aşamaya karşılık gelmektedir.[51]

b) Logos'un tek varlık aşamasına sahip olduğunu savunanlar

Hıristiyan yazarlar arasında Justin Martyr ile başlayan ve Logos'un iki varlık aşamasına sahip olması konusunda Philo'yu takip eden akımdan kısa bir süre sonra, Irenaeus (ö. 202 civarında) ile birlikte Logos'un tek varlık aşamasına sahip olduğunu savunan yeni bir yaklaşım ortaya çıkmıştır. Bu iki teori bir müddet eş zamanlı olarak varlıklarını devam ettirdikten sonra, Logos'un sadece bir aşamada varlık sahnesinde yer aldığını savunan yeni akım, önceki yaklaşımı tamamen bertaraf etmiştir. Hatırlanacağı üzere, Logos'un iki varlık aşamasına sahip olduğunu savunanlar, Logos'un bir düşünce/idea olarak Tanrı'da ezelî olarak bulunmaktayken, âlem yaratılmadan önce (haricî bir varlık olarak) Tanrı'dan çıktığını/doğduğunu iddia ediyorlardı. Yeni yaklaşıma göre, Logos, Tanrı'dan çıkmış/doğmuş haliyle ezelidir. Başka bir deyişle, bu anlayışta, önceki yaklaşımın ikinci aşaması, birinci aşamaya dâhil edilmektedir.

Tek varlık aşamalı Logos doktrini, aslında Logos'un iki varlık aşamasına sahip olduğunu savunanlara karşı değil, Gnostiklere tepki olarak Irenaeus'un geliştirdiği bir öğretidir.[52] Irenaeus, bunu, *"Tanrı, Rabbimiz İsa Mesih'in Babasıdır: Kelamı (ki O'nun Oğlu'dur) aracılığıyla, onun (İsa Mesih'in) aracılığıyla, O (Tanrı) vahyedilir… Oğul, eskiden beri, evet, en başından itibaren, Baba ile birlikte daima*

da savunmaktadırlar. Dolayısıyla, Arius'tan farklı olarak, bu yaklaşımda Oğul'un ezeliliği bir bakıma kabul edilmiş olmaktadır (Bk. Wolfson, s. 217).

51 Bk. Wolfson, ss. 197-198. Antakyalı Theophilus, hikmet ve Logos kavramlarını teslisin unsurlarını açıklarken kullanmış ve teslisin; Baba, O'nun Logosu ve Hikmet'ten oluştuğunu savunmuştur. Hemen anlaşılabileceği gibi, bu tasnifte Hikmet, Kutsal Ruh'un karşılığı olmaktadır (Bk. Pépin, ss. 5502-5503).

52 Wolfson, s. 198.

vardı"[53] diyerek ifade etmektedir. Irenaeus'a göre, "Kelam, yani Oğul, daima Tanrı'yla birlikteydi; Bilgelik (Hikmet), yani Ruh da tüm yaratma işlerinden önce, O'nunla birlikte vardı."[54] Dolayısıyla, Yuhanna İncili'ndeki "Başlangıçta Logos vardı." cümlesi, Irenaeus'un yaklaşımında, Logos'un âlem yaratılmadan önce var olduğunu değil, ezelden beri var olduğunu ifade etmektedir. Burada görülebileceği gibi, Irenaeus'un Logos doktrini, İsa ile yakından ilişkili, hatta özdeştir. Kendinden önceki Hıristiyan yazarlardan farklı olarak, Irenaeus, Logos'u açıklarken, Tanrı'nın yaratıcı Aklı veya Kelamı, dünya ideası gibi kavramlara ilgi göstermemiştir. Logos hakkında söylediği her şeyde, daima tarihsel İsa'yı göz önünde bulundurmuştur. Irenaeus'un yöntemi bakımından da şöyle bir değerlendirme yapılmaktadır: Logos doktrini konusunda, Hıristiyan apolojistler kozmolojik yaklaşımı, Marcion kurtuluşla ilgili açıklamaları ön plana çıkarırken, Irenaeus her iki tür açıklamaya da yer vermiştir. Ayrıca, apolojistler argümanlarını sadece Eski Ahit'e, Marcion ise sadece Yeni Ahit'e dayandırırken, Irenaeus hem Eski hem Yeni Ahit'i kullanmıştır.[55]

Logos'un tek aşamalı ve ezeli bir varlığa sahip olduğunu savunan Hıristiyan yazarlardan biri de Origen'dir (ö. 253/254). Origen'e göre, Kelam'ın (Logos), Tanrı Oğlu'nun veya Hikmet'in Tanrı'dan çıkmasını/doğmasını, insanlar arasındaki doğum olayıyla karıştırmamak gerekir. Tanrı'da olan şeyler O'na özgüdür, farklıdır. Bu nedenle, insan için doğmamış bir Tanrı'dan, biricik Oğul'un çıkmasını anlamak kolay olmaz. Oğul'un çıkması/doğumu, tıpkı güneşten ışığın çıkması gibi, ezelidir, sonsuzdur. Oğul'u meydana getiren şey, hâricî bir eylemle yaşam nefesini alması değil, bilakis kendi doğasıdır.[56] Tanrı, görünmez ve Oğlu'ndan ayrılmaz bir varlık olduğuna göre; Oğul, Tanrı'dan, insanlarda ve hayvanlarda gördüğümüz doğal doğum (*prolation*) yoluy-

---

53 Irenaeus, *Against Heresies*, II/30:9, http://www.newadvent.org/fathers/0103230.htm (29.04.2012).

54 Irenaeus, *Against Heresies*, IV/20:3.

55 Bk. Harnack, c. 2, ss. 262-263.

56 Origen, *De Principiis,* I/4, (http://www.newadvent.org/fathers/04121.htm), 30.04.2012).

la çıkmamıştır. Oğul'un Baba'dan doğal doğum yoluyla çıktığı düşünülürse, bu durumda, hem Oğul hem de Baba'nın cismanî/maddî varlıklar olması gerekir. Ayrıca, Baba'nın tözünden bir parçanın Oğul'a dönüşmesi ya da Oğul'un, var olmayan bir şeyden (yoktan) yaratılması söz konusu değildir. Bu nedenle, "Oğul'un olmadığı bir zaman vardı." demek de yanlıştır. Böyle bir iddia, "Tanrı'nın hakikat, hikmet veya yaşam olmadığı bir zaman vardı" demekle aynı ölçüde yanlıştır. Zira hakikat, hikmet ve yaşam, Tanrı'nın mükemmel doğasının parçalarıdır ve O'ndan veya O'nun özünden ayrı olarak düşünülmeleri mümkün değildir. Bu nitelikler sayı bakımından fazla olsalar da, doğa ve özleri gereği birdir. Ayrıca, "Oğul'un olmadığı bir zaman vardı." cümlesine ihtiyatlı yaklaşmak da gerekir. Genel kabule göre, zaman, âlemin yaratılmasıyla birlikte var olmuştur. Âlem yaratılmadan önceki süreç hakkında zamandan söz edilemeyeceğine göre, Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'un zamanla sınırlandırılmaları doğru olmaz; onlar zaman üstüdürler. Oğul'un Baba'dan doğması, bütün cismanî imalar ve çağrışımlar bir kenara bırakılarak anlaşılmalıdır. Dolayısıyla Logos ve Hikmet, akıldan çıkan iradî eylemler gibi, herhangi bir maddî unsur olmaksızın, görünmeyen ve cismanî olmayan bir şeyden doğmuştur.[57]

Origen, Celsus'a karşı yazdığı reddiyesinde, kendi inancı ile Stoacıların soyut bir ilke ve güç olarak gördükleri *Logos* fikrini benimseyen Celsus'un görüşünü şöyle karşılaştırmaktadır: "Celsus'a göre, bütün varlıkların Logos'u (aklı) bizzat Tanrı'dır. Hâlbuki biz, Logos'un Tanrı Oğlu olduğuna inanıyoruz. Bizim felsefemizde Logos hakkında şöyle denilir: "Başlangıçta Logos vardı, Logos Tanrı ile birlikteydi ve Logos Tanrı idi."[58]

Görüldüğü gibi, Origen, Logos'un ezeli olduğunu söylemekle yetinmemekte; Logos'un Tanrı'dan doğuşunun/çıkışının da ezeli (ve sürekli) olduğunu savunmaktadır.[59]

---

57 Origen, *De Principiis*, IV/28.

58 Origen, *Contra Celsum*, 5:24.

59 Harnack, c. 2, s. 355. Origen ile çağdaşı Plotin'in Logos konusundaki görüşleri oldukça benzerdir. Detaylı bilgi ve karşılaştırma için bk. Wolfson, ss. 202-203.

Logos'un tek varlık aşamasına sahip olduğu düşüncesi, zamanla Hıristiyan yazarlar ve teologlar arasında genel kabul görmüş ve Logos'un iki varlık aşamasına sahip olduğu fikri terk edilmiştir. Ayrıca, Yuhanna İncili'nde bahsedilen Logos ile Kutsal Ruh'un özdeşleştirilmesinden de vaz geçilmiştir. Buna göre, Yuhanna İncili'nin Logos'u, Pavlus'un bahsettiği ezelî Mesih'tir. Hem Pavlus'un mektuplarında hem de Yuhanna'nın yazılarında geçen Kutsal Ruh ise, Tanrı ve Logos'un yanında üçüncü ezeli varlıktır. Böylece teslis, İsa doğmadan, hatta âlem yaratılmadan önce tesis edilmiş olmaktadır. Bu aşamadan itibaren, bazı Hıristiyan yazarlar, aradaki özdeşlik nedeniyle, Logos kelimesi yerine Oğul veya Mesih kelimesini kullanmayı tercih etmişlerdir.[60]

D) Sonuç

Grek felsefesinde ortaya çıkan ve özellikle İskenderiye'de Helen kültürünün tesiri altındaki Yahudi felsefesi aracılığıyla Hıristiyan yazarların öğrenip geliştirdikleri Logos doktrini, İsa'nın tanrılığını vurgulamak ve Hıristiyanlığı felsefî düşüncelere aşina paganlar arasında yayabilmek için bir araç olarak kullanılmıştır.

Sinoptik İnciller'in Logos doktrini veya İsa Mesih'in ezeli olup olmadığı gibi meselelere ilgi duymadıkları görülmektedir. Sinoptik İnciller'in âlem yaratılmadan önceki varlıkları Tanrı ve Kutsal Ruh olarak tespit ettiklerini söylemek mümkündür. Pavlus, Tanrı'nın yanı sıra ezelî olan bir Mesih'ten söz etmektedir. Ancak onun ezelî Mesih'in özellikleri olarak söylediği şeyler, Yahudi geleneğinde Hikmet'e izafe edilen özelliklerdir. Pavlus, ezelî Mesih'i, Tanrı'nın oğlu olarak görmektedir. Bununla o, Tanrı'dan doğan/çıkan (sudur eden) ilk varlığın ezelî Mesih olduğunu söylemek istemektedir. Bu açıdan bakıldığında, Pavlus'un ezelde var olduğuna inandığı varlıklar, Tanrı ve ezelî Mesih/hikmet olmak üzere ikidir. Yuhanna İncili'nin meşhur girişinde ise, ezelî varlıklar Tanrı ve Logos olarak tespit edilmektedir. O halde genel bir bakışla, ezeli varlıklar; Sinoptik İncillere göre, Tanrı ve Kutsal Ruh; Pavlus'a göre, Tanrı ve ezelî Mesih/hikmet; Yuhanna'ya göre ise, Tanrı ve Logos'tur. Tan-

[60] Wolfson, s. 233.

rı, Kutsal Ruh, ezeli hikmet ve Logos arasındaki ilişkiler Yeni Ahit'te net bir şekilde ortaya konmamış ve bunun sonucunda ilk dönem Hıristiyan yazarlar da bu konuda farklı yaklaşımlara sahip olmuşlardır.

İskenderiyeli Yahudi filozof Clement ve Ignatius gibi yazarlar, Yuhanna İncili'nde bahsedilen Logos'u Kutsal Ruh olarak yorumlamışlardır. Tanrı ve Kutsal Ruh'un ezelî olduğuna inanan bu yazarlara göre, Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'tan oluşan bir teslis, ancak İsa Mesih'in bir insan olarak bu dünya hayatına gelmesiyle birlikte tamamlanmıştır. Dolayısıyla, teslis ezelî değildir.

İskenderiyeli Philo'ya göre, Logos âlem yaratılmadan önce iki varlık aşamasına sahiptir. Logos, ilkin Tanrı'da mündemiç haldedir; daha sonra âlemin yaratılışına aracılık etmek üzere hâricî bir varlık olarak ortaya çıkmıştır. Grek kilise babaları da Philo'nun izinden giderek, Logos'un iki varlık aşamasına sahip olduğunu savunmuşlardır. Grek kilise babalarının bu yaklaşımının karşısında, âlem yaratılmadan önce Logos'un tek bir varlık aşamasına sahip olduğunu savunan Irenaeus ve Origen gibi Hıristiyan yazarlar bulunmaktadır. Bu yazarlara göre, Logos'un haricî bir varlık olarak ortaya çıkışı/doğuşu ezelidir. Logos'un tek varlık aşamasına sahip olduğunu savunan yaklaşım, sonraki Hıristiyan yazarlarca da benimsenmiş ve genel kabul görmüştür.

Logos doktrini İsa'nın vaaz ettiği bir öğreti değildir. Sinoptik İnciller'de Logos doktrinine ait açık bir ifade veya imaya rastlanmamaktadır. Ayrıca, İsa'nın öğretileri dışında pek çok düşünceyi Hıristiyanlığa kazandıran (!) Pavlus bile, Logos'tan söz etmemektedir. Logos, felsefî ve mistik bir amaçla kaleme alınmış olan Yuhanna İncili'nin ilk bölümünde işaret edilen bir düşüncedir. Bu açıdan bakıldığında, sonraki yüzyıllarda Logos doktrinini merkezî bir din dogması haline dönüştüren Hıristiyan yazarların, Yuhanna İncili'nin ilk on sekiz cümlesini, bütün bir Yeni Ahit külliyatının üstüne yerleştirdikleri görülmektedir.

Aslında Hıristiyanlık öncesinde Logos doktrinine yer verenle-

rin (Herakleitos ve Platon'tan başlayarak, Stoacılar ve Yahudi felsefesi), bu öğretiyi felsefî bir düşünce ve yaklaşım olarak sundukları söylenebilir. Daha somut bir şekilde ifade etmek gerekirse, Logos ile ilgili öğreti, her ne kadar Yahudi felsefesinde ele alınıp tartışılmış bir mesele olsa da, Yahudi teolojisinde bir inanç konusu haline asla dönüşmemiştir. Tanrı'dan çıkan ilk varlığın, diğer mahlûkatın yaratılmasına aracılık etmesini dile getiren Logos doktriniyle, İslam felsefesindeki sudur nazariyesi arasında birtakım benzerlikler kurulabilir. Ama sudur nazariyesi de İslam ilahiyatında asla bir inanç konusu haline dönüşmemiş; felsefî ve spekülatif bir konu olarak tartışılmıştır. Yahudi teolojisi, Yahudi felsefesine; İslam ilahiyatı, İslam felsefesine inanç konularında bir sınır koyabilmiştir. Hâlbuki Hıristiyan teolojisinin, Hıristiyan felsefesine bu anlamda sınır koyabildiğini söylemek mümkün görünmemektedir. Augustine ve Aquinas gibi önde gelen Hıristiyan teologlar hakkında sık sık, "Felsefeyi Hıristiyanlaştırmışlardır" veya "Felsefeyi vaftiz etmişlerdir" gibi ifadeler kullanılır. Ancak Logos hakkındaki bu incelemenin de bir ölçüde ortaya koyduğu gibi, bu konuda tam tersi bir düşünceyi ile sürmek de pekâlâ mümkündür: Hıristiyan filozoflar, felsefeyi Hıristiyanlaştırmaya çalışırlarken, aslında Hıristiyanlığı felsefeye dönüştürmüşlerdir.

Kaynakça

Ashwin-Siejkowski, Piotr, The Apostles' Creed: The Apostles' Creed and Its Early Christian Context, London: T&T Clark International, 2009.

Aster, Ernst von, *İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi*, İstanbul: İm Yayın Tasarım, 2005.

Athenagoras, *A Plea for the Christians*, 10, http://www.newadvent.org/fathers/0205.htm.

Aykıt, Dursun Ali, *Hıristiyanlığın Öncüsü Olarak İskenderiyeli Philo,* İstanbul: Kitabevi, 2011.

Clement, *First Epistle,* http://www.ccel.org/ccel/schaff/anf01.ii.ii.xxii.html.

Clement, *Second Epistle,* http://www.earlychristianwritings.com/text/2clement-hoole.html.

Crossan, D. M., "Logos", *New Catholic Encyclopedia, Second Edition*, ed. Thomas Carson & Joann Cerrito, Detroit: Thomson & Gale, 2003, c.

8, s. 758-761.

Edwards, M. J., "Clement of Alexandria and His Doctrine of the Logos", *Vigiliae Christianae*, 54/2 (2000), pp. 159-177.

Harnack, Adolph, *History of Dogma*, I-VII, London: Williams & Norgate, 1896.

Hippolytus, *Against Noetus*, 10, http://www.newadvent.org/fathers/0521.htm.

Ignatius, *Ignatius to the Magnesians*, Kirsopp Lake (çev.): *The Apostolic Fathers I* içinde, Cambridge: Harvard University Press, 1965.

Irenaeus, *Against Heresies*, http://www.newadvent.org/fathers/0103230.htm.

Justin Martyr, *Dialogue with Trypho*, 62, http://www.newadvent.org/ fathers/01285.htm.

Justin Martyr, *First Apology*, http://www.newadvent.org/fathers/0126.htm.

Justin Martyr, *Second Apology*, 6, http://www.newadvent.org/fathers/0127.htm.

Kelly, J. N. D., *Early Christian Doctrines*, New York: Harper & Row, Publishers, 1960.

Kenneth Schenck, *A Brief Guide to Philo*, Louisville: Westminster John Knox Press, 2005.

Origen, *Contra Celsum*, İngilizceye çeviren: Henry Chadwick, Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

Origen, *De Principiis*, (http://www.newadvent.org/fathers/04121.htm).

Pépin, Jean, "Logos", *Encyclopedia of Religion, Second Edition*, ed. Lindsay Jones, Detroit: Thomson & Gale, 2005, c. 8, s. 5500-5506.

Philo, *Allegorical Interpretation*, Philo: *The Works of Philo Complete and Unabridged* içinde, İngilizceye çeviri: C. D. Yonge, Hendrickson Publishers, 1999.

Philo, *On Flight and Finding*, Philo: *The Works of Philo Complete and Unabridged* içinde, İngilizceye çeviri: C. D. Yonge, Hendrickson Publishers, 1999.

Philo, *Questions and Answers on Genesis*, Philo: *The Works of Philo Complete and Unabridged* içinde, İngilizceye çeviri: C. D. Yonge, Hendrickson Publishers, 1999.

Philo, *The Special Laws*, Philo: *The Works of Philo Complete and Unabridged* içinde, İngilizceye çeviri: C. D. Yonge, Hendrickson Publishers, 1999.

Shepherd of Hermas, http://www.earlychristianwritings.com/text/shepherd.html.

Tertullian, *Against Hermogenes*, http://www.newadvent.org/fathers/0313

.htm.

Tertullian, *Against Praxeas*, 5, http://www.newadvent.org/fathers/0317.htm.

Tripolitis, Antonia, *Religions of the Hellenistic-Roman Age*, Michigan: William B. Eerdmans Publishing Company, 2002.

Wand, J. W. C., *A History of the Early Church to A.D. 500,* London: Methuen & Co. Ltd., 1957.

Willingale, A. E., "Logos", *The New Bible Dictionary*, London: The Inter-Varsity Fellowship, 1962, c. 2, s. 744-745.

Wolfson, Harry Austryn, *The Philosophy of the Church Fathers, Vol. 1: Faith, Trinity, Incarnation,* Cambridge: Harvard University Press, 1956.

Wolfson, Harry Austryn, "Clement of Alexandria on the Generation of the Logos", *Church History*, 20/2 (1951), s. 72-81.